

Híres magyar templomok

Móra

ÍRTA SISA JÓZSEF

IFJ. ENTZ GÉZA FOTÓIVAL

A borítót Szabó Árpád tervezte Szelényi Károly fotójának felhasználásával

Sisa Julinak és Lacinak

© SISA JÓZSEF, 1989

Az építészeti műfajok közül a templomépítéssel hagyományai a leggazdagabbak az európai és a magyar művészet történetében. A templom sokkal több, mint pusztán a vallási rítusok lebonyolításának a színtere. A középkorban és a barokk évszázadaiban is az egyik, ha nem éppen a legfontosabb hordozója a kor szellemiségének. Általában a legigényesebb épület, ahol az építészeti, technikai vívmányok először jelentkeznek.

Az évszázadok során a vallási előírások nagyban megszabták az alaprajzi elrendezést és a felépítést, jelentős újdonságot a protestáns, elsősorban a református templomépítés hozott. A templomban összpontosulnak a különböző művészeti ágak legszebb és legértékesebb darabjai. Nemcsak szobrokat, domborműveket, freskókat és oltárképeket rejthet magában, hanem a díszesen faragott padoktól a drága ötvösremekekig sok más tárgyat is. (A protestánsok ebben kivételek, hiszen templomaikban egyszerűsége törekszenek.) A középkorban a falu temploma a szellemi és a lelki épülés helye, faragványai és falképei az írni-olvasni nem tudó szegény ember bibliája – ugyanakkor az egyetlen szilárd épület is, ahová veszély esetén menekülni lehet. Nem véletlen, hogy jó néhányat közülük fallal, sőt erődítéssel vettek körül. Néhány nagy templom falai között történelmi jelentőségű események zajlottak le. A 19. századtól az új típusú közösségi épületek megjelenésével a templomépítéssel vezető szerepe fokozatosan csökkent.

Ez a könyvecske szerény és – tekintve az emlékek bőségét – szükségszerűen önkényes válogatás Magyarországi templomépületeiből. Az a célunk, hogy a terjedelem korlátain belül a legszebb és a legjellegzetesebb templomokat mutassuk be. Az emlékek tárgyalásánál előfordulnak művészettörténeti fogalmak és építészeti szakkifejezések. Ha megértésük gondot okoz, segítségül ajánljuk a *Művészeti Lexikont*.

Csempezkopács, plébániatemplom. Amikor I. István király elrendelte, hogy minden tíz falu emeljen magának egy templomot, a legtöbb helyen azt igen egyszerű formában, olcsó, nem időtálló anyagból építették meg: döngölt földből, fából, fonott-tapasztott falból. Általában kör alakúak voltak, falun ez az ősi típus több évszázadon át megmaradt. Hasonló, négykaréjos alaprajzú a jáki apátsági templommal szemközt álló, azzal körülbelül egy időben emelt Szent Jakab-kápolna, amely már szilárd anyagból épült keresztelés, esketés és temetés céljára (2. tábla jobb alsó kép).

Összetettebb formájú Csempezkopács plébániatemploma. A 13. század derekán készült, a torony valamivel később, mint a félköríves szentély és a téglalap alakú hajó. A korszak nagyszabású templomaival szemben – amelyeknek anyaga kő – falát téglából emelték. Építészeti alig tagozott. Különösebb művészi igényességet csak a kapu mutat, amely, akárcsak sok hasonló falusi épületen, a déli, hosszanti oldalon helyezkedik el. A kapuzat és a templomtorony, illetve az alatta lévő előcsarnok és a templomhajó összekapcsolásának meglehetősen bonyolult feladatára a szerényebb tudású vidéki építők nem vállalkoztak.

A román kor építőmestereinek, kőfaragóinak a nevét nem ismerjük; a megbízó, az építtető személye mindig fontosabb volt, mint a kivitelezést végző mestereké. Tanultságukra, tevékenységük körére és vándorlásukra elsősorban az épületek stíluslemei alapján következtethetünk. A csempezkopácsai templom kőfaragványos kapuja hegyes oromzatával és fűrészfogas keretdíszítésével (képünk) arra utal, hogy a közeli Ják apátsági templomán dolgozó egyik kőfaragó készítette. Az építéssel egykorú falfestmény apostolokat ábrázolt, ezt azonban a későbbi korokban újra és újra átfestették. A szentély ma látható kifestése – virágcsokrok és a keresztény erényeket jelképező alakok – a templom protestáns használata idején keletkezett.

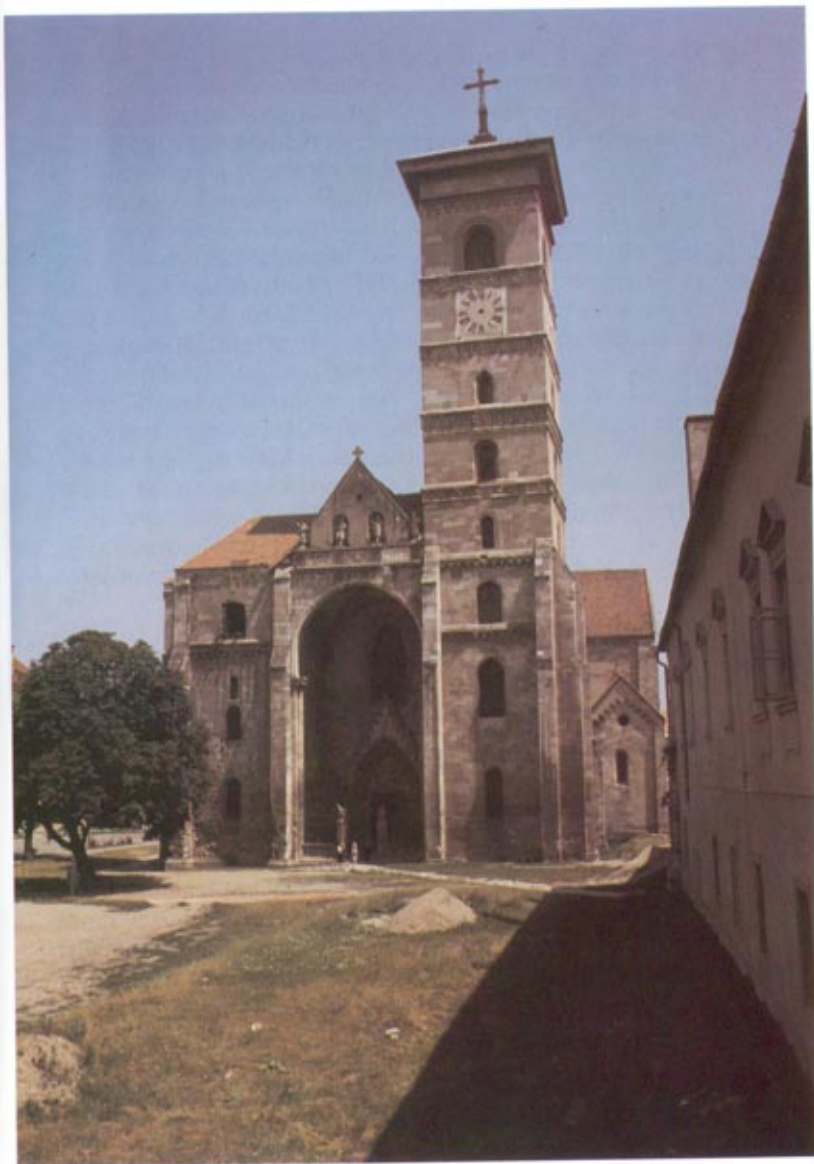
Ják, bencés apátsági templom. Világi főúr, a Ják nembéli „Nagy” Márton építtette a templomot és az időközben elpusztult kolostort a birtokán letelepített bencés szerzeteseknek. Az 1220 körül alapított és 1256-ban felszentelt templom részleteiről három építési korszak olvasható le. Először az északi fal készült el. Ehhez már módosított elképzelés szerint kapcsolták az épület többi falát és pillérrendszerét, elkészítették a díszítő faragványokat is. Az építkezés ezután megszakadt, talán a tatárjárás vagy esetleg az építtető halála miatt. Az építőműhely kőfaragói elmentek Jákról, a templomot később a környéken verbuvált munkások fejezték be. Ezek a kisebb tudású kőfaragók nehézkes kőbordázattal fedték le a bal mellékhajót, míg a főhajóra és a jobb mellékhajóra famennyezet került. A ma látható kőboltozat az 1896–1904-ben lezajlott restaurálás eredménye, akárcsak a tornyok súlyos kősisakja.

A jáki templom a magyar román kor késői szakaszának egyik legszebb emléke. Művészi értéke akkor is kiemelkedő, ha tudjuk, hogy építéskor Európa néhány nyugati országában már virágzott a gótika. A toronypár mesterien illeszkedik az épület tömbjébe, a karcsún kiemelkedő főhajót és az alacsonyabb mellékhajókat arányos nagyságú, félköríves apszisok zárják le. A középkori templom szerves része a plasztikai dísz, amely általában a kapuzatokon a leggazdagabb. Így van ez Jákon is. A két torony között elhelyezkedő főkapu (bal alsó képünk) rézsűsen szűkülő bélleteit nagyrészt geometrikus motívumok díszítik, e normann–észak-francia díszítőelemek valószínűleg Németországon át érkeztek hozzánk. A kaput koronázó oromzatban Krisztus és az apostolok szobrai sorakoznak. Az épület külső falain másutt is – fülkékben, ablakok és vakárkádok alatt – különböző kőfigurák bújnak meg. Főúri nemzetségek a jákihoz hasonló templomokat emeltek *Lébényben, Türrén és Zsámbékon*. A templom bejáratával szemközt áll a karéjos alaprajzú, középkori építésű Szt. Jakab-kápolna. (Jobb alsó képünk)

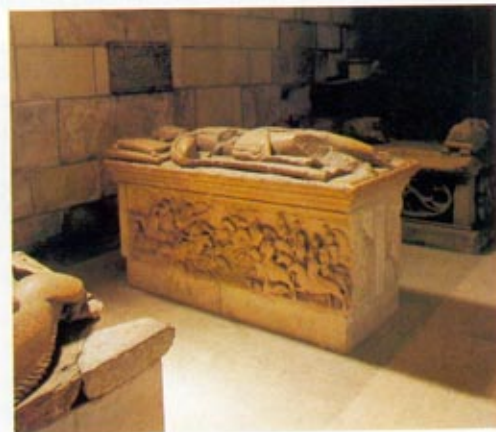
Gyulafehérvári (Alba Iulia) székesegyház. Magyarország nagy román kori bazilikái – a *székesfehérvári*, a *kalocsai*, a *pécsi*, az *esztergomi* – elpusztultak vagy a felismerhetetlenségig átépítettek őket. Az egyetlen, amelyik középkori formájában ránk maradt, a gyulafehérvári székesegyház, az erdélyi egyházmegye főtemploma. (A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy ennek az épületnek a helyén is egy korábbi, 11. századi templom állt.) A bazilika építése kerekén száz évig tartott, építőmesterek és kőfaragók több nemzedéke dolgozott rajta. A két mesterség, az építés és a kőfaragó egyébként ebben a korban még nem vált el egymástól. A munkálatok 1200 táján kezdődtek, középkori szokás szerint a szentély felől, hogy ezt a liturgiai szempontból legfontosabb részt mielőbb használatba vehessék. Jól tudták, hogy a templom teljes befejezéséig még sok idő telik el, alapítói azt valószínűleg meg sem érik. A szentély a középkori templomoknál mindig az épület keleti, azaz a Szentföld felé néző végén helyezkedik el, innen kiindulva nyugat felé folytatódik az építkezést. 1241-re a gyulafehérvári bazilika nagyrészt már készen állt, a hosszház nyugati vége volt még befejezetlen. A tatárok ebben az évben megrongálták az épületet, a károk helyreállítása és a továbbépítés további tíz évet vett igénybe. 1277-ben a szebeni szászok döntötték romba a templom egy részét, ezt követően készülhetett a gótikus stílusú új szentély és a hosszház keleti vége.

Az építettő gyulafehérvári püspökök e nagy vállalkozáshoz az építőanyagot és a jobbágyok robotmunkáját adták, akik a kevés szakismeretet igénylő, durvább segédmunkát végezték. Az építés irányítására, a kövek finom faragására képzett mestereket fogadtak, akik folyamatosan érkeztek az ország többi nagy építkezéséről. A mesterek állandó vándorlása tette lehetővé új stílusok átvételét és elterjedését Európa országaiban. Stíláris jegyekből kimutatható például, hogy Gyulafehérvárra az 1242-vel kezdődő továbbépítéshez Jákról érkeztek kőfaragók. A különböző kőfaragók

geometrikus jeleket véstek a kötömbökre, ezek megkönnyítették a munka elszámolását. A gyulafehérvári székesegyházon harmincötféle román kori kőfaragójegyet fedeztek fel! A 13. század végéről már ismerünk mesternevet is, 1287-ben a templom továbbépítését az elzászi St. Dié-ből származó János mester vállalta el. A mesterek és műhelyek vándorlása érthetővé teszi, hogy a gyulafehérvári székesegyház stílusán kapcsolatba hozható a korszak legjelentősebb magyarországi épületeivel. Ilyenek a nagy nemzeti templomok, a cisztercita rend *bélapátfalvai* és a benecések *pannonhalmi* temploma, illetve a 12. században megkezdett esztergomi királyi palota. Erdélyben hasonló színvonalú és nagyságú építkezés még nem volt – nem csoda, hogy Gyulafehérvár élénken hatott a helyi építőtevékenységre. Ha a nemzetközi stílusáramlatokat tekintjük, a gyulafehérvári székesegyházon a különböző német területek művészetének a hatása olvasható le, továbbá néhány Itáliából és Franciaországból származó motívum. Legközelebbi külföldi rokonai Közép-Németország nagy késő román stílusú templomai, a bambergi és a naumburgi dóm.

Az épületet az ezt követő évszázadokban már csak kiegészítették. A 14., majd a 15. században déli tornyát összesen öt emelettel megmagasították. 1615-ben Bethlen Gábor parancsára erősen kiugró, reneszánsz főpárkányt helyeztek rá. A másik, északi torony csonka maradt. Fontos bővítés a székesegyház északi oldalához kapcsolódó reneszánsz homlokzatú kápolna, melyet Lázói János kanonok építtetett 1512-ben. A templom belsejében Erdély számos nagy emberét helyezték örök nyugalomra, afféle erdélyi panteon volt. Sajnos a síremlékek többsége mára elpusztult. Több gyulafehérvári püspököt temettek itt el, a Hunyadi család néhány tagját – a legszebb Hunyadi János lovagi síremléke (alsó kép) –, valamint a 17. századi erdélyi fejedelmeket, Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, I. Rákóczi Györgyöt. Nagy fotónk a déli mellékhajót mutatja.

Bélapátfalva, cisztercita templom. A 12. században alapított cisztercita rend – a szerzetesek szegénységi fogadalma szellemében – egyszerű, dísztelen épületek sorát emelte előbb Burgundiában, majd szerte Európában. Templomaik torony nélkül, egyenes záródású szentéllyel készültek, melyeket tilos volt színes üveglalakkal, ábrázoló jellegű plasztikával díszíteni. Bélapátfalván 1232-ben alapították a cisztercita apátságot, templomán világosan érvényesülnek a rend szigorú építési szabályai. Megalkotásában franciaországi, pontosabban burgundiai tanultságú kőfaragó is részt vett, amiről néhány bimbós pillérfejezet tanúskodik (jobb alsó kép). Amikor a tatárjárás a munkálátokat itt is megszakította, a külső falak már álltak. A belső pilléreket és a keresztboltozatos lefedést egy-két évtized múlva egy másik építőműhely készítette el, már korai gót stílusban. A templomépület tisztán tagolt tömege jól érzékelteti a belső tereket: a főhajót, az azt kísérő mellékhajókat, a kereszthajót, a főszentélyt és a két mellékszentélyt. A nyugati homlokzatot gótikus rózsaablak töri át (bal alsó kép).

A templomhoz kolostor is tartozott. Itt laktak a szerzetesek, akiknek a száma nemigen haladta meg a négyet-ötöt. De mivel nemcsak a szorosan vett egyházi szolgálatot – elmélkedés, misézés – teljesítették, hanem építkeztek és a környező földeken gazdálkodást is folytattak, fel nem szentelt, laikus testvérek segédkeztek nekik.

A bélapátfalvai apátság a 16. században kihalt, az épületek romlásnak indultak. Egy 18. századi feljegyzés szerint a beomlott tetejű templomban fák nőttek. Az apátság romjaiban egy Baranyai István nevű remete élt. Szerencsére sikerült közbenjárnia, hogy a templomot az 1730-as években régi formájában helyreállítsák és beboltozzák, a kolostorépület azonban teljesen elenyészett. A középkori Magyarország cisztercita építőművészetének másik becses emléke az erdélyi *Kercen* található.

Ócsa, premontrei (ma református) templom. A 13. század első harmadában épült a premontrei prépostság temploma Ócsán. A kereszthajós bazilika a román kor késői szakaszát jelzi, s érezhető már a gótika közelsége is. A török uralom alatt megszűnt a prépostság, a 16. század derekán a már református lakosság veszi birtokba a templomot. Hiába próbálták meg a katolikusok a 17. században két ízben is megszerezni, a mai napig a reformátusoké. Az egyre romló épület helyreállítására 1848-ban országos gyűjtést rendeztek, de a befolyt összeg nagy részét felajánlották a szabadságharc céljaira. A restaurálásra így csak a századfordulón került sor. 1922–24-ben a tornyokat egy emelettel megmagasították. A bal alsó képünk a déli kapu részletét mutatja.

A templom szentélyében 1900 és 1902 között freskókat tartak fel. Az északi falon Szent László legendájának töredékes ábrázolása látható; két jelenet a kunok elleni cserhalmi ütközetből, és az egyik a magyar lány megmentése. A László-legenda a középkori szentábrázolásoknak valószínűleg az egyetlen sajátosan magyar témája. A lovag király alakja, cselekedeteinek megörökítése a középkori Magyarország sok templomában feltűnik. Hogy csak néhány példát említsünk: *Kakaslomnic*, *Bögöz*, *Gelence* templomában. Az ócsai templom szentélyében a László-legendával szemközt az Utolsó ítéletet jelenítette meg a festő, ez a freskó jobb állapotban maradt ránk. Krisztus jobbja alul apostolok, fölöttük az üdvözültek csoportja látható. (Jobb alsó képünk). Krisztus balján minden bizonnyal a további hat apostol és az elkárhozottak voltak megfestve, de a freskónak ez a része elpusztult. A szentély apszisában apostolok és más szentek alakjai sorakoznak.

Az ócsai falképek vonalas stílusuk alapján már a 13. század vége felé keletkezettek. A falfestés a középkori templomok egyik legfőbb dísz volt, különösen a román korban, a nagy szárnyas oltárok megjelenése előtt játszottak fontos szerepet.

Budapest, budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom. Budán, a tatárjárás után alapított új fővárosban épült fel az első magyarországi gótikus templom, melyet azonban története során többször gyökeresen átalakítottak. Körülbelül 1250 és 1270 között emelték mint háromhajós bazilikát a klasszikus észak-francia gótikus katedrálisok mintájára. Építészeti tagozataira természethű növényi ornamentikát faragtak. 1370 körül a templom déli oldalához domborművel ékes diszkapuzatot, az ún. Mária-kaput (jobb alsó kép) csatoltak. Ez idő tájt az épület szerkezete jelentős változáson esett át, a mellékhajóknak a főhajók magasságáig történő megmagasításával csarnokteret hoztak létre. Egy krónika leírja, hogy a déli torony 1384-ben leomlott; ezt Mátyás király idején építették újjá, hollós címerét a templom falán el is helyezték. Innen az épület köznapi elnevezése: Mátyás-templom.

A budavári egyház a középkorban a Várnegyed német ajkú polgárainak volt a plébániatemploma. Az itt élő magyarok a Mária Magdolna-templomot használták e célra, ennek ma már csak a gótikus tornya áll. A Nagyboldogasszony-templom számos történelmi esemény színhelye volt: falai közt koronázták meg 1309-ben Károly Róbertet, 1424-ben itt fogadta Zsigmond király a bizánci császárt, Mátyás mindkét esküvőjét nagy pompával e helyen tartotta. A török időkben az épületet mecsetnek használták. 1686 után a templom előbb a ferenceseké, majd a jezsuitáké lett. 1867-ben fényes külsőségek között itt koronázták meg Ferenc Józsefet és Erzsébetet.

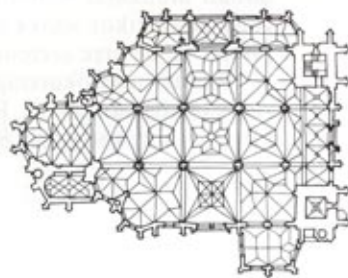
1874 és 1896 között az épületet Schulek Frigyes vezetésével helyreállították. A cél az volt, hogy a nemzeti jelentőségű templomnak visszaadják középkori fényét, és ennek érdekében a nagyszabású átépítéstől sem riadtak vissza. A falak, a boltozatok és a faragványok nagy részét az eredetivel megegyező újra cserélték, de Schulek saját tervezése többek közt a déli torony pompás kősisakja és a Mária-kapu előcsarnoka. A belső dekoráció és a berendezés is jórészt ekkor készült.

Kassa (Košice), Szt. Erzsébet-templom. A történelmi Magyarország legszebb gótikus temploma Kassán található. Egy korábbi templom helyén áll, felépítése egy évszázadot vett igénybe. A gótika korában – a román kor alkalmi jellegű műhelyeivel szemben – szervezettebb és tagoltabb, ún. építópáholyok dolgoztak. Nagyobb vállalkozások, dómépítkezések hívták őket életre, a specializálódott mesterek szaktudása nemzedékről nemzedékre szállt.

A munkálatok 1380 körül indultak meg Kassán. Először elkészült a határoló falak nagy része, és elkezdték a díszes kapuzatokat. A Dél-Németországban iskolázott építőket csehországi tanultságuk váltották föl. Befejezték a templom mellék-hajóit, kezük nyomát viselik az északi kapu Keresztre feszítés és Erzsébet-legenda domborművei. Ők készítették a déli kereszt-hajóhoz csatlakozó épületrészeket és a déli oratórium áttört szerkezetű, kettős csigalépcsőjét, a „királylépcsőt”. Ez a bravúros építmény pontos mása a prágai Szt. Vitus-székesegyházban található lépcsőnek, melyet Peter Parler épített. 1430-ra a főhajót már beboltozták. Az 1460-as évektől Kassai István dolgozott a templom tornyán és a belső tér nyugati karzatán, az ő műve a torony formájú, csipkeszerű faragványos szentségház is. Ezután készült a szentély karcsú terének késő gótikus hálóboltzata. 1496–97-ben Krumpholcz Miklós helyreállított néhány sérült épületrészt. Az északi torony 1775-ben barokk sisakot kapott.

A gótikus templomok legfőbb díse a szárnyas oltár, a freskóknak kevesebb tér jut, mint a román kori templomokban. Magyarországon a töröktől megkímélt országrészekben: Erdélyben és főleg a Felvidéken maradtak fenn szárnyas oltárok. Közülük a legnagyobb és a legszebb a kassai templomban található (9. tábla képe), 1474 és 1477 között állították fel. Csúcsíves építészeti elemekkel tagolt szekrényében a Madonna és a két Szent Erzsébet szobra áll, a kinyitható szárnyakon összesen 48 táblakép kapott helyet. Teljesen nyitott állapotban a két

belső szárny 12 képe Szent Erzsébet életének jeleneteit mutatja be, behajtva 24 táblán Krisztus élettörténete elevenedik meg. A külső szárnyak bezárása esetén 12 táblán Mária életének és Krisztus gyermekkorának jeleneteit pillanthatjuk meg. A keresztre feszítést magába foglaló, fiatornyos felső résszel együtt az oltár magassága 11, szélessége 8 méter – Európa legnagyobb gótikus oltárainak egyike. Szép szárnyas oltárok láthatók még *Bártfa*, *Lőcse*, *Besztercebánya* templomaiban.

A kassai templom a 19. század közepéig többé-kevésbé középkori állapotban maradt fenn. 1806-ban hozták létre a kassai püspökséget, ekkor kapta a templom a székesegyház rangot. Mivel az ország jelentős, gótikus templomépülete – amely Nyugat-Európa katedrálisaihoz leginkább mérhető –, a kutatók korán elkezdtek foglalkozni vele. Henszlmann Imre, a magyar művészettörténet-írás egyik úttörője a század derekán már részletesen írt róla. Sajnos a műemlék-helyreállítók is felfigyeltek rá, és előbb 1857–63-ban, majd 1877–96-ban restaurálták. Különösen az utóbbi jelentett radikális beavatkozást; ezt Steindl Imre, az Országház építője irányította. Az akkor érvényes elveknek megfelelően a sérült vagy akár csak kopott faragványokat újakra cserélték, sőt a falak és a boltozatok nagy részét is átépítették. Ezzel a templom belső beosztása is megváltozott. Az eredetileg háromhajós épület, amelynek széles melléktereit a legváltozatosabb boltozatok fedték, szokványos, öthajós bazilika lett. Steindl úgy gondolta, hogy a középkori mesterek gondatlan munkáját jobbitotta meg. Tervbe vette az északi torony neogótikus sisakkal való lezárását és a déli torony kiépítését is, de erre szerencsére már nem került sor.

1906-ban a törökországi Rodostóból Kassára, az egykori kucruc városba hozták II. Rákóczi Ferenc hamvait. A fejedelem kriptáját a székesegyház északi kereszthajója alatt alakították ki.

Kolozsvár (Cluj), Szt. Mihály-plébániatemplom. A 14. század harmadik negyedében kezdték el – minden jel szerint bazilikális rendszerben – a mai templom építését a szentély felől. A 15. század második évtizedében a hosszházat már csarnoktérként folytatták, ami maga után vonta a tér kiszélesítését. Így közelíthette meg a mellékhajó szélessége és magassága a főhajóét. A templomhajókat csillagboltozattal fedték be. A késő gótika törekvése nyilvánult meg az egységes, jól megvilágított tér létrehozásában, amire a kolozsvári templom mellett talán a *szászsebesi* plébániatemplom a legszebb példa. Kolozsvárott ekkor már azok a közép-európai tanultságú mesterek dolgoztak, akik a kassai Szt. Erzsébet-templom építkezéséről érkeztek. A kassaihoz hasonló kettős csigalépcsőt és kapukat faragtak. A nyugati homlokzat falán 1444-ben elhelyezett feliratos kő arra utal, hogy a hosszház építését befejezték. A homlokzati tornyok közül az északi készült csak el, az is a 16. század húszas éveire.

A templom belsejének különleges díszje a sekrestyeajtó, amelyet Johannes Clyn kolozsvári szász plébános készíttetett 1528-ban (bal alsó kép). Az ajtó készen kifaragva érkezett ide. Északolasz reneszánsz felépítése ellenére, zsúfolt díszítése miatt délnémet mester kezére vall. Fent, a hemzsego puttók közül szinte küszködve bontakozik ki az adományozó mellképe.

A középkori torony tűzvészben elpusztult, a helyén 1774-re felépült torony két évtized múlva szintén súlyos károkat szenvedett, le kellett bontani. 1837 és 1862 között a templom északi oldalához neogótikus tornyot építettek. Az erdélyi fejedelmek idején az unitáriusok használták a templomot, középkori berendezése megsemmisült. 1718-ban ismét katolikus lett, ezután kapott barokk berendezést.

A Kolozsvár főterén emelkedő Szt. Mihály-templom az erdélyi – és így a magyar – történelem néhány fontos eseményének a színhelye volt. Több erdélyi fejedelmet itt választottak meg, falai közt jó néhány országgyűlés ülésezett.

Szeged, alsóvárosi templom. A Mátyás király idején elterjedő késő gótikus udvari művészet egyik legszebb emlékszoportja a *nyírbátori Szt. György*- (utóbb református), a *kolozsvári Farkas utcai* és a *szeged-alsóvárosi* templom. Valamennyi egyhajós, tágas csarnoktemplom gazdagon bordázott boltozattal. A legnagyobb közülük a szegedi, amelyet Mátyás király támogatásával, egy korábbi templomépület helyén a ferencesek emeltek 1465 és 1503 között. A koldulórendnek különösen szüksége volt a nagy, egységes templomterre, hogy az oda tóduló nép elférjen, és jól hallja a prédikáló szerzetest. A templom tere a rend szabályainak megfelelően hajóra és hosszú szentélyre tagolódik, az előbbiben a hívek, az utóbbiban a szerzetesek foglaltak helyet. A téglapépület – tekintettel a ferencesek koldusszegénységet hirdető életformájára – építészeti tagozataiban egyszerű, minden pazarló külsőséget nélkülöz. Egyetlen, büszke dísz a hálóboltozat, amely a szentélyben még a hajóénál is összetettebb (jobb alsó kép). A késő gótika igen kedvelt alakzata ez. Szerkezeti szerepe már általában nincs, hiszen a szegedi templomban például egyszerű dongaboltozatra függesztették fel.

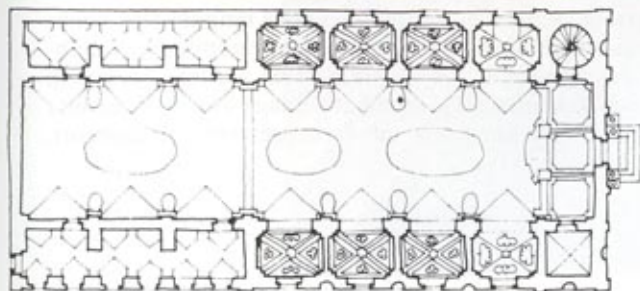
A 16. század közepén, a török hódoltság kezdetén a katolikusok a szentélyt, a protestánsok a hajót használták. A régi történet szerint 1562-ben dőlt el, melyik felekezete legyen az egész templom. Evégre a protestáns lekipásztor és egy ferences barát mérte össze tudását a török pasa mint döntőbíró előtt. Arra a kérdésre, hogy hány nagy próféta volt, a protestáns pap rávágja: négy, Ezékiel, Dániel, Jeremiás és Ézsaiás. A ferences fráter ötödikként hozzáteszi Mohamedet is – természetesen a mezítlábas barátok kapják meg az épületet. Tény mindenesetre, hogy a török a hódoltsági területen megtűrte a ferencesek működését. Egy 17. századi feljegyzés szerint szegedi templomuk a legszebb keresztény templom volt a Török Birodalomban. A 18. században épült fel a tornya – ferences szokás szerint a szentély mellett –, ekkor készültek az oltárok és a szószék.

Nagyszombat (Trnava), jezsuita templom. A 16–17. századi, három részre szakadt Magyarországon a protestáns felekezetek nagy teret nyertek. A török előrenyomulása miatt a magyar katolikus egyház feje, a primás 1543-ban Esztergomból a Felvidék nyugati részén található Nagyszombatba tette át székhelyét. Pázmány Péter, a jezsuitából lett esztergomi érsek innen indította a magyar ellenreformációt a protestánsok visszaszorítására. E mozgalom keretében a nagyszombati jezsuita kollégiumot 1635-ben egyetemmé fejlesztette – a tanintézet a mai budapesti tudományegyetem őse –, 1629-ben ugyanott letette a jezsuita templom alapkövét.

Az 1637-ben befejezett templom közvetlen előképe a bécsi jezsuiták temploma volt, mindkettő azonban a rend római anyatemplomához, az Il Gesuhoz vezethető vissza. Innen erednek az alaprajz fő vonásai, vagyis a széles, áttekinthető hosszház és az azt két oldalról kísérő kápolnasor (alsó kép), továbbá a barokk építészeti formák és részletek. Az Alpoktól északra fekvő országok hagyományát is figyelembe vették a tervezésnél, ugyanis mind a bécsi, mind a nagyszombati templomnál elmaradt a szentély előtti, kupolával fedett központi tér, viszont a főhomlokzatra toronypár került. A jezsuita rend központosított szervezetére jellemző, hogy építkezéseiket az előzőleg megküldött tervek alapján Rómában hagyták jóvá. Itteni levéltárunk a világ minden táján épült templom és kollégium tervei között a nagyszombati épület alaprajzát is őrzi.

Az újjáéledő, a hitéletet megújító és aktívan terjesztő katolikus egyház – és ennek élharcosa, a jezsuita rend – egyik fő fegyverét a képzőművészetben találta meg. A barokk stílus létrejötté szorosan összefüggött ezzel a mozgalommal. Magyarországon a nagyszombati jezsuita templom az új stílus első és hatásában messze kisugárzó emléke. A 17. század elején Közép-Európában jórészt az Észak-Itáliából, a Comói-tó vidékéről kirajzó művészek és mesteremberek terjesztették el a barokk

formákat. Templomunk alkotói is olaszok voltak: a tervező egy Antonio keresztnevű, ismeretlen építész, kivitelezője Pietro Spazzo, s a század végére befejezett belső stukkódísz mesterei szintén Itáliából jöttek.

A főhomlokzat jól illusztrálja, hogy a barokk a reneszánsz által felélesztett klasszikus építészeti formavilágból merített. A földszinti pilaszterek – falból kiemelkedő szögletes támasztóelemek – fejezete dór, az első emeletieké ion, a toronypáron találhatóé korinthuszi, ami megfelel az ókorból örökölt hagyományos rangsornak. A barokk újítókedve, a plasztikusság és mozgalmasság iránti vágya abban nyilvánul meg, hogy a homlokzat síkjára erősen kiugró párkányok vetnek árnyékot, a középrészt csigavonalas oromzat, a tornyokat hagymasisak koronázza. Mozgalmasság és dinamizmus jellemzi a közel életnagyságú apostolszobrokat is, melyek a főhomlokzaton és a jobb oldalhomlokzaton az erre a célra kialakított fülkékben sorakoznak. Hasonló monumentális szoboregyüttes a 17. századi Magyarországon nem készült. A templomhoz balról az egykori egyetemi épület csatlakozik.

A fiókos dongaboltozatú belső tér falfelületeit stukkódísz borítja (alsó kép). A mellékkápolnáknak is stukkós a mennyezete, s plasztikájuk még gazdagabb. A festménydísz csak kis mezőkben kap helyet. A templom szentélyét teljesen betölti az óriási faoltár, Baltasar Knilling bécsi asztalos és Veit Stadler nagyszombati szobrász műve. Önmagában is pompás barokk építmény, oszlopokkal, párkánnyal és fülkékkel. Az oltárképet ő- és újtestamentumi alakok, szentek szobrai veszik körül, a katolikus hitvilág egész galériája.

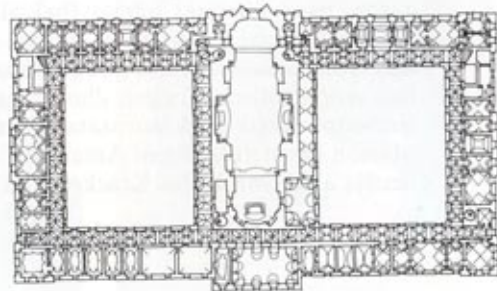
A nagyszombati jezsuita templom után a rend további templomokat is épített Magyarországon. A nagyszombatihoz leginkább a *győri* hasonlít, de a *trencsényi* és a *kassai* templom többé-kevésbé szintén Nagyszombat példáját követi. A jezsuita templomok hatása az egyházi művészet egészére is kisugárzott.

Jászó (Jasov), premontrei templom. A középkori eredetű premontrei kolostor és templom elvadult, leromlott állapotban állt Jászón, amikor 1745-ben egy energikus és jó gyakorlati érzékkel megáldott szerzetest, Andreas Sauberert neveztek ki apátnak. A fiatalember rendbe hozta a kolostor zavaros anyagi ügyeit, s még ebben az évben elkezdte a régi épületek bontását, és letette az új templom alapkövét. Építész, Franz Anton Pilgram Ausztriából jött, de Magyarországon már több egyházi épület fémjelezte nevét. A teljesen felszerelt templomot 1766-ban szentelték fel.

A jászói épületegyüttes a 18. századi nagy délnémet és osztrák apátságok – Weingarten, Melk, Göttweig – egyetlen hazai megfelelője, természetesen jóval szerényebb méretben. Középpont a szellemi centrum, a templom emelkedik, melyet a szimmetrikus kolostorszárnyak, illetve azok két zárt udvara fog közre. A templom tört homorú íves, lendületteljes homlokzatán érezhető, hogy Pilgram jól ismerte a barokk nagymesterek, az olasz Borromini és az osztrák Hildebrandt alkotásait. A jászói templom a barokk magyarországi virágkorát jelzi; érdemes összevetni a korai korszak legfőbb emlékével, a statikusabb, tömörszerűbb nagyszombati jezsuita templommal.

A belső tér kialakításában az építészet már egységbe forrott a társzművészetekkel, a festői dísszel, a szobrokkal és a stukkódísszel. A boltozatokat térhatású freskók uralják: fejük fölött mintha megnyílna az épület, festett építészeti elemeket látunk megfelelő rövidülésben, és felhős eget, ahol a vallási jelenetek lejátszódnak. A freskó a bécsi Johann Lucas Kracker műve, akárcsak az oltárképek. A stukkó itt már jóval kisebb szerepet játszik, mint a megelőző évszázadban. Az oszlopokhoz mozgalmasság, lobogó ruházatú, monumentális stukkószobrok csatlakoznak, készítőjük Johann Anton Krauss. A mesterek felsorolásából kiderül, hogy ebben az időben főleg Ausztriából és a cseh tartományokból jöttek dolgozni Magyarországra.

Eger, minorita templom. A minorita rend a ferences rend egyik ága. Állítólag még a rendalapító Assisi Szent Ferenc telepítette le őket Egerben, 1218-ban. A török uralom évszázadai után, a város felszabadulásának napján újból megjelentek. Templomuk létrejöttének története jól mutatja, hogy a feldúlt, gazdaságilag legyengült országban a minimális igényeket kielégítő szükségépülettől hogyan vezetett az út a pompás templomépületig, amely már a Mária Terézia uralkodásának gazdasági virágzást jelentő évtizedeiben született. A minoriták először a piactér szélén álló török mecsetet – nyilván valamikori keresztény templomot – kapták meg. 1715–17-ben kibővítették; boltozott szentélyéhez famennyezetes hajó csatlakozott. Ezt csak a jelenlegi templom elkészülte után, 1783-ban bontották le.

1745-ben a minoriták tartományi ülésén jóváhagyták az új templom és rendház építésének terveit. A tervező minden valószínűség szerint Kilian Ignaz Dientzenhofer volt, nem pedig – ahogy azt néhány kutató korábban feltételezte – Matthias Gerl. Dientzenhofert a prágai barokk építészet egyik legnagyobb mestereként tartjuk számon, de a Habsburg Birodalom más részeibe is szállított terveket, így Egerbe a minorita templomon kívül a trinitárius templomhoz is. A minorita templom megyei és városi adományokból épült 1758–73-ban, Barkóczy Ferenc püspök támogatásával. A monumentális homlokzat előredomborodó, két oszloppárt is magába záró középrésze szobrászi formálóerőt sugároz, hatása szinte drámai (bal alsó kép). A középorom csúcsán Pádúi Szent Antal szobra szökken a magasba, az egri Hössz János alkotása (jobb alsó kép). Szent Antal a templom védőszentje; az ő életét illusztrálja a sodró lendületű belső tér boltozatának freskósorozata is, amelyet a pozsonyi Reindl Márton készített. A Szent Antal előtt megjelenő Szűz Mária a témája a Johann Lucas Kracker által festett főoltárképnek.

Sümeg, plébániatemplom. A veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton volt a mecénása a sümegi plébániatemplomnak. Az épületet 1756–57-ben valószínűleg Tiethart József emelte, a vele sok egyezést mutató zalaegerszegi plébániatemplom építője. A sümegi templom építészeti nem jelentős alkotás. Egy a sok hozzá hasonló, homlokzati toronnyal ellátott, barokk plébániatemplom közül, melyek a legtöbb magyar falu képét a mai napig meghatározzák. Ami viszont egyedülálló művészi alkotás benne, az az egész templomteret betöltő freskósorozat.

Ezt Franz Anton Maulbertsch festette 1757–58-ban. A délnémet születésű, bécsi Akadémiát végzett festő magyar, cseh és morva területen működött; 33 éves korában Sümegben alkotta meg főművét, a „rokoko Sixtus-kápolnáját”. A freskó jóformán egyetlen belső dísz a templomnak, nemcsak falkép, hanem a külön oltárképek szerepét is betölti. Fő motívuma Krisztus mennybemenetelét ábrázolja. Festett bíborfüggönyök között diadalmasan emelkedik a magasba, míg a két oldalsó mezőben az apostolok és az egyéb szereplők eksztatikus alakjai még a keretarchitektúrán is túlnyúlnak. A vallásos érzések mély átélése rendkívüli kifejezőerővel nyilvánul meg.

Maulbertsch a gazdag színvilág, a fény-árnyék ellentét, a drámai kompozíció mestere. Sümegi alkotása a délnémet barokk hagyományokról és a velencei festők, sőt a nagy németalföldiek, Rubens és Van Dyck művészetének ismeretéről tanúskodik. Ez utóbbi két festő néhány motívumát a Golgota-oltárfestményen át is veszi. De a drámai szenvedélyen kívül helye van a mesélőkedvnek – példa erre a körülméletlés jelenete (jobb alsó képünk) – vagy a lírai, szinte népies vallásosságnak, mint a pásztorok imádása. Ezen a képen a tálcán sajtot átnyújtó, szőke pásztorfiú alakjában Maulbertsch önarcképét ismerhetjük fel. Az orgonakarzat Szentháromság imádása jelenetén világi szereplők is feltűnnek, így Bíró Márton és kísérete, vagy maga Maulbertsch is, ezúttal narancssárga frakkban.

Tákos, református templom. A 17–18. században a Habsburg-uralkodóház támogatását élvező katolikus egyház sikerrel szorítja vissza a protestánsokat, akiket templom – főleg kő-, illetve téglatemplom – építésében különböző rendeletek akadályoznak. Az ország peremvidékén, a Szatmár megyei Tákoson a reformátusok 1760 körül építik fel templomukat, amelyet 1784-ben bővítenek ki mai formájára. Az épület mind alaprajzában, mind építési technikájában középkori hagyományokat őriz. Keleti vége a gótikus templomok szentélyének mintájára, alaprajzilag a nyolcszög három oldalával záródik, holott a reformátusoknál a templom közepe a legfontosabb hely a szószékekkel és az úrasztalával. Az épületet fagerendákból ácsolták helybeli „faragómolnárok”, a falak között paticcsal töltötték ki. A patics vesszőből font, kétoldalt sárral tapasztott fal, ez volt az anyaga legtöbb falusi templomunknak a középkorban.

A tákosi templom puritán, fehér falaival élénk ellentétben áll a belső tér sok színben pompázó kazettás famennyezete, padjainak és karzatának előlapja. A bejáratától jobbra eső épületrészben lévőknek a készítőjét is ismerjük – Asztalos Lándor Ferenc „festő-asztalos” –, az ő alkotása a szószék is. A reneszánsz paloták kazettás mennyezetének és virágornamentikájának a hagyománya él tovább a falusi templomok művészetében. A reformátusoknál az alakbrázolás túlalma ugyancsak megmagyarázza a virágminták iránti előszeretetet. Északkelet-Magyarországon, a Felvidéken és Erdélyben sok hasonló festett famennyezet maradt fenn a mai napig.

A falusi templomok jellegzetes kiegészítője volt a fa harangtorony; szerkezetük, formájuk a gótikus korból öröklődött. Szabolcs-Szatmár sok pompás harangtoronyt rejtett. *Nyírbátorban, Nagyszekeresen, Vámosatyán, Zsurkon, Márokpapin* találkozhatunk velük. A tákosi templomot a közelmúltban felújították, a harangtoronyt eredeti szépségében állították helyre.

Vác, székesegyház. A középkori székesegyház a török időkben elpusztult, ezért Esterházy Károly püspök új templom építését határozta el Vácott. F. A. Pilgramot bízta meg, aki nagyszabású barokk templomot és a római Szt. Péter tér mintájára íves oszlopcsoport tervezett. 1761-ben az alapokat lerakták ugyan, de ebben az évben Migazzi Kristóf bécsi hercegérsek került a váci püspökség élére. Ő egy Bécsben élő francia építész, Isidore Canevalét új tervek készítésére kért fel. A Canevale tervei szerint felépült templomot 1772-ben szentelték fel, bár a belső munkálatok 1777-ig elhúzódtak.

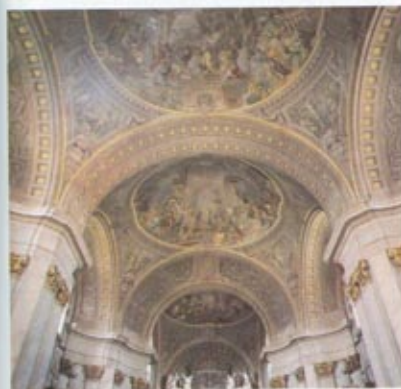
A váci székesegyházzal Canevale valami egészen újat teremtett Magyarországon. A nálunk akkor szokásos mozgalmas, díszítményekkel zsúfolt barokk építmény helyett mértani formákból, letisztult architektonikus elemekből komponált templomot, a klasszicizmus építészetét előlegezve. A legradikálisabb francia ízlést követte, váci műve egykorú a jövőbe mutató párizsi templomokkal, a St. Sulpice-szel és a St. Geneviève-vel. Az előcsarnok korinthuszi oszlopaira súlyos attika nehezedik, ezen Bechert József váci szobrász monumentális apostolszobrai sorakoznak. A két torony rövid hasábjá sisak nélkül ér véget, középpüti laternás kupola magasodik. Belül a kupolát és a szentélyt F. A. Maulbertsch, a sümegi freskók mestere díszítette falképekkel. Nemsokára a szentély freskóját Migazzi érsek részben elfalaztatta. A helyi hagyomány szerint azért, mert az ábrázolt jelenetben – Mária és Erzsébet találkozása – Mária terhességét a festő túlzottan kihangsúlyozta. Noha ikonográfiaiilag ez helyes volt, a főpap kényes ízlését mégis sértette. A freskót 1944-ben szabadították ki. Különleges a szentély korlátja, amelybe Canevale reneszánsz kőpilléreket épített be (jobb alsó kép). Ezek az elpusztult, régi székesegyház Báthori Miklós által emeltetett reneszánsz kápolnájának újból felhasznált töredékei. Canevale tervezte 1764-ben Mária Terézia látogatása alkalmából az ugyancsak klasszicizáló váci diadalkaput.

Pápa, plébániatemplom. A váci székesegyház elszigetelt klasszicista kísérlet maradt a korabeli Magyarországon, a konzervatív hazai ízlésnek jobban megfelelt a barokk. A 18. század utolsó harmadában azonban a barokk mozgalmassága lecsillapodott, a hagyományos tömeg- és térformák hozzávetőleges megőrzése mellett klasszicizáló vonások tűnnek fel az épületeken. Az új áramlat legnagyobb szabású példája a pápai plébániatemplom, melyet a város kegyura, gróf Esterházy Károly váci, majd egri püspök saját költségén építtetett fel uradalma középpontjában. A nagystílusú mecénás szoros kapcsolatban volt az építkezéssel, utasításai minden részletre kiterjedtek. Mindjárt a tervezésnél úgy döntött, hogy az építész, Fellner Jakab a torony megrajzolásánál vegye figyelembe Pilgramnak a váci székesegyházhoz készült, meg nem valósult terveit. Így születtek meg a Magyarországon egyedülálló, áttört, oszlopokkal tagolt tornyok. A munkálatok 1773 őszén kezdődtek meg, a teljes felszerelés elkészülte után a templomot 1795. május 3-án szentelték fel.

A monumentális főhomlokzat nagy, sima falfelületével, a lapos timpanonformával jelentősen különbözik a korábbi barokk templomok homlokzatától. Az viszont hagyományos barokk gondolat, hogy az épület hangsúlyosan egy nézetre, a főhomlokzatra van komponálva. A templomnak ez a frontja már eleve szélesebbre tárul, mint a szinte teljesen díztelen falú hosszház.

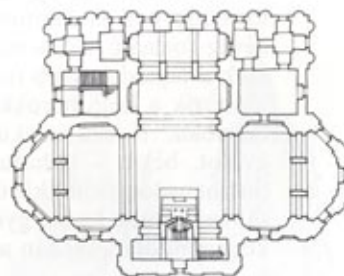
A templombelső freskóinak megfestésével Esterházy Károly Maulbertschet bízta meg (bal alsó kép). A képek témáját is természetesen ő határozta meg: Szent István vértanú élete. A szent élettörténetének megörökítéséhez a püspök lemásoltatta a római Santo Stefano Rotondo-templom freskó ciklusát. Maulbertsch úgy komponálta meg a falképeket, hogy azok egy, a bejárat felőli nézőponthoz igazodjanak. Stílusa a sümegi freskókhoz képest sokat változott. A barokk pátoaszt klasszicizáló higgadtság váltotta föl. A templom berendezése – az oszlopos főoltár, a szószék, a keresztelőmedence (jobb alsó kép) – szerves egységet alkot az architektúrával.

Debrecen, református Nagytemplom. A Nagytemplom helyén a középkorban a gótikus Szt. András-templom állott, ezt 1564-ben tűz pusztította. A régi falak felhasználásával 1626-ban már mint református templom született újjá. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem egy 60 mázsás harangot ajándékozott a debreceni egyháznak, melyet az osztrákoktól zsákmányolt ágyúkból Gyulafehérváron öntetett. A Rákóczi-címerrel ékes, óriási harangnak külön téglatornyot kellett építeni. Az 1802-es tűzvészben a templom elhamvadt, a feltüzesedett Rákóczi-harangot a nép hideg vízzel öntözte. Emiatt megrepedt és hangját veszítette. Később megjavították, majd újraöntötték.

Az új templom tervezését Péchy Mihály mérnökkari őrnagy vállalta, minden fizetség nélkül. Előbb kör alakú tervváltozatokat mutatott be, de az egyház vezetői ezt túl nagyszabásúnak tartották. Ezért Tallherr József kamarai építésszel olyan tervet készítettek, amely a meglévő falak felhasználását irányozta elő. Eszerint indult meg az építkezés 1805-ben. A következő évben Péchy újabb tervet rajzolt, amely az épülőfélben lévő, keresztbe állított hosszházhoz oszlopos-timpanonos homlokzatot, toronypárt és magas dobra állított kupolát ábrázolt. Az építkezést 1806-tól Rabl Károly gyöngyösi építőmester irányította. A kivitelezés során a kupola elmaradt, de a monumentális homlokzat és a toronyok Péchy elképzelése nyomán valósultak meg 1822-re.

A keresztbe állított hosszház a protestáns templomépítéssel sajátos alaprajzi formája. Akárcsak a kör alaprajz, az épület szellemi központja, a középen álló szószék irányába csoportosítja a hívők padsorait és karzatait. A Nagytemplom klasszicista homlokzatának erőteljes plasztikájú elemein még érződik a barokk közelsége. A belső tér építészeti elemeinek tisztaságával nyugodt le, (bal alsó kép) a Vogel Sebestyén pesti műhelyében készült empire szószék a magyar bútorművesség remeke. A Nagytemplomban tartották 1849. április 14-én az országgyűlés nyilvános ülését, ahol ünnepélyesen kimondták a Habsburg-ház trónfosztását.

Pétervására, plébániatemplom. Az építészeti formanyelvét mindig évszázados hagyományok határozták meg, a művészet e területén inkább a lassú változás, semmint a radikális újítás volt a jellemző. A 19. században – a múlt iránti tudományos érdeklődés fokozódásával párhuzamosan – a megelőző korok stílusának tudatosabb felélesztésével találkozunk az építészetben. A gótika csúcsíves elemei már a 18. század második felében felbukkannak, előbb falfestés formájában, dekoratív részletként, majd a romantikus kastélyparkok kerti építményein. Az első nagy és teljesen önálló épület Magyarországon, amely a felújított gótika stílusában készült, a pétervásári templom volt. Építése 1812-től 1817-ig tartott, vagyis azokban az években, amikor a klasszicizmus épphogy megkezdte diadalútját. Ez példa arra, hogy a 19. században a stílusok, illetve a neostílusok már egy időben, egymás mellett éltek.

A templom építtető kegyura gróf Keglevich Károly volt. Nyilván a külföldi építészeti divat terén járatos főúr bízta meg Povolni Ferenc egri építőmestert, hogy az újdonság-számba menő gótikus formákat alkalmazza. Povolni e téren nem rendelkezett gyakorlattal, sőt elégséges ismeretekkel sem, így a templom naiv tagozatai messze állnak az igazi gótikától. Fantasztikus alakú tornyai közt az oromzatos középrész mintha egy kastélyról került volna ide. A hasonló modorban kialakított templombelsőben az oltár püspöksüveg formájú vörös márvány tabernákulumán kívül a szószék a legérdekesebb (nagy képünk). Felépítésében nem különbözik a késő barokk szószékektől, csak gótizáló dekorációjában. Korlátján kúszó állatkákat – kígyót, aligátort, gyíkot, békát – láthatunk. Mintaképe valószínűleg a bécsi Stephansdom 1500 körül készült híres szószéke volt, pontosabban ennek kúszó gyíkjai és varangyai, amelyek a középkori gondolatvilágban a jót és a gonoszt jelképezték.

Esztergom, főszékesegyház. Az esztergomi várhegy a főszékesegyházzal a magyar történelem egyik legjelentősebb emlékhelye. A 10. század végén királyi palotát kezdenek itt építeni, 1000 körül I. István király megalapítja a Szt. Adalbert-székesegyházat. A templomot az elkövetkező évszázadokban többször át- és újjáépítik, bővítést végeznek rajta. Még 1198-ban Imre király átadja a palotát az esztergomi érseknek. Esztergom a magyar egyház fejének a székhelye lesz, temploma az egyház főtemploma. 1543-ban a vár török kézre jut, az érsek Nagyszombatba teszi át székhelyét. Amikor 1683-ban a keresztény seregek visszafoglalják a várat, a templom rossz állapotban van. Maradványait száz évvel később kezdik lebontani. 1764-ben Barkóczy Ferenc érsek visszakapja az addig katonai fennhatóság alatt álló várat, és Isidore Canevaléval, majd F. A. Hillebrandtval nagyszabású székesegyházat terveztet, de ezek nem valósulnak meg.

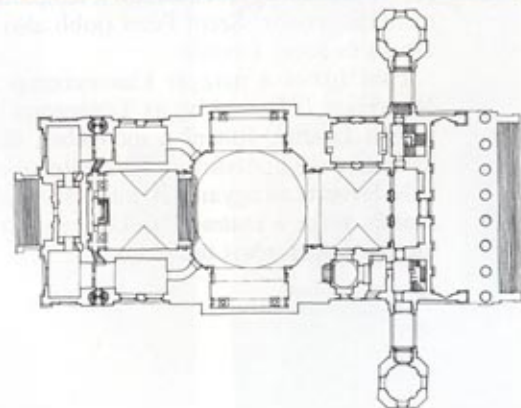
1820-ban Rudnay Sándor vette át az esztergomi érsekséget. Az erélyes és céltudatos főpap még az év nyarán megbízta a bécsi Udvari Építészeti Hivatal vezetőjét, Ludwig van Rémyt az új székesegyház tervezésével. Ezzel megkezdődött a ma is álló templom tervezésének és építésének mintegy fél évszázados programja, melynek irányításában egy sor építész követte egymást. Tehetségük közös szellemi gyermeke a megvalósult épület. Az alaptervek elkészítésében Rémy mellett részt vett kisebb beosztású munkatársa, Kühnel Pál. Tervük szerint a székesegyházhoz primási palota és szeminárium kapcsolódott volna. Elegyengették az építési területet, ami a régi romok teljes elhordásával járt. Mindössze a Bakócz-kápolnát hagyták meg. 1822-ben megtörtént az ünnepélyes alapkölététel, s még ebben az évben a primás visszahelyezte a székhelyét Nagyszombatból Esztergomba. Mivel Kühnel hivatali teendői miatt Bécsben tartózkodott, az építkezést Packh János irányította. Jórészt a meglevő tervekre támaszkodott, de saját elképzeléseit szintén érvényre juttathatta. Annál is inkább, mert

Kühnel 1824-ben meghalt, és a továbbiakban az építési teendőkben egyedül ő döntött. A székesegyház építése szépen haladt előre. Packh gondosan felmérte, és 1600 számozott darabra szedette szét a Bakócz-kápolnát, majd a templom egy másik helyén állíttatta fel és foglaltatta bele az együttesbe.

1831-ben elhunyt Rudnay primás, a munka leállt. A székesegyház kiépítését ekkor Pietro Nobile bécsi építészeti főigazgató akarta átvenni. Ehhez új terveket készített. 1838-ban Kopácsy József, az új primás újrarendelt az építkezést, ám a következő évben Packh János halt meg; helyébe Hild József lépett. Hild jelentősen megmagasította a kupoladobot, az azt övező oszlopsor is az ő tervei szerint épült fel. Az eredetileg tervbe vett kísérő épületek elmaradnak. 1856. augusztus 31-én Liszt Ferenc ez alkalomra komponált *Esztergomi miséjével* megtörtént az ünnepélyes felszentelés, ám többek között hiányzott még az oszlopos előcsarnok. Ezt, valamint a belső díszítést már Lippert József építész fejezte be 1862-re.

Az esztergomi székesegyház Európa egyik leghatalmasabb klasszicista temploma. Hosszanti elrendezésének a kupola ad centrális hangsúlyt (22. tábla). Belső terének díszítése a historizmus színeiből, de egyben keményebb művészetéről árulkodik. A kialakításban többnyire külföldi művészek működnek közre, így például Michelangelo Grigoletti velencei mester festette az oltárképeket. Szent István vértanú kápolnájának oltára magyar alkotás, Ferenczy István készítette a szoborművet 1831-ben. A székesegyház gyöngyszeme a főhajóból balra nyíló Bakócz-kápolna (nagy képünk). 1506-tól építtette Bakócz Tamás érsek saját sírkápolnájának. Építészre Firenzéből jött, és Giuliano da Sangallo köréhez tartozott. Kazettás kupolájával, pompás építészeti és dekoratív részleteivel a magyarországi reneszánsz építészet legszebb fennmaradt alkotása. Vörös márvány falai kellemes ellentétben állnak az Andrea Ferrucci által faragott fehér márvány oltárral.

Eger, székesegyház. A mai székesegyház helyén Egerben is középkori templom állt – ezt a törökök mecsetnek használták –, majd barokk templomot emeltek a területén. A klasszicista székesegyház építése Pyrker János egri érsek nevéhez fűződik, aki Hild Józseffel készíttetett tervek. 1831-ben kezdték kiásni az alapokat, és 1833 novemberében már megtartották a bokrétáünnepélyt. (Az építők ezzel a falak főpárkányig való felhúzását ünnepelték meg.) 1837 májusában a székesegyházat felszentelték. Belső, teljes díszítése azonban igen sokáig elhúzódott, az utolsó freskó csak 1950-ben készült el!

A templom hosszan elnyúló tömegéről leolvasható, hogy szinte mértani testekből komponálta az építész. Középen a klasszicista templomépítéset fontos eleme, a kupola tör a magasba. A főhomlokzatot sűrű állású korinthuszi oszlopokkal kialakított portikusz uralja, az olasz harangtornyokhoz hasonló toronypár érdekes módon a szentélynél helyezkedik el. Az épületbelsőben összesen négy kupola követi egymást, ennek előképét leginkább a bizánci templomoknál vagy a velencei San Marco-bazilikánál kell keresnünk. A kupolák közül a kereszthajó találkozásánál lévő emelkedik a legjobban a magasba, itt van a belső tér leghangsúlyosabb része. A szobrokat és a reliefek többségét Marco Casagrande készítette, akit Pyrker érsek működésének korábbi színhelyéről, Velencéből hívott Egerbe. Az ő munkája egyebek között a templom előtt álló négy monumentális szobor: Szent Péter (jobb alsó kép), Szent Pál, Szent István és Szent László.

Hild József a magyar klasszicizmus nagy templomépítője. Nagyrészt ő fejezte be az esztergomi székesegyházat, tervei szerint kezdték építeni a méretében és tömegalakításában is hasonló pesti lipótvárosi plébániatemplomot – a „Bazilikát” –, Hild tervezte az ugyancsak kupolás ceglédi református templomot és talán a szatmári székesegyházat is, valamint a kisebb méretű lovasberényi templomot.

Fót, plébániatemplom. Ybl Miklósnak, az Operaház későbbi építőjének fiatalkori remeke a fői plébániatemplom. 1845-ben bízta meg a tervezésével gróf Károlyi István, aki az épületet családi temetkezőhelynek is szánta. Az építkezés 1848-ban megszakadt. A szabadságharc bukása után Károlyi Istvánt letartóztatták, és csak 1851-es kiszabadulása után folytathatták a munkálatokat. A templom 1855-ben készen állt.

A templomépület két oldalán a vele egyszerre emelt plébánia és iskola található. (Hasonló templom-iskola-paplak együttes volt ebben a korban a pesti evangélikus szlovákoké a mai Rákóczi úton.) A templom keskeny, magas főhomlokzatán a két torony sisak nélkül, egyenesen záródik. Ebben az angol gótikus katedrálisokat, Lincolnt, Yorkot idézi. Hasonlóak az alacsonyabb hátsó tornyok, melyek a kriptalejárót is magába foglaló apszist fogják közre (jobb alsó kép). Az építészeti részletek alapvetően a román korhoz nyúlnak vissza. A dekoratív elemek közül különösen a kapuzaton, a nagy rózsaaablak körül és a homlokzati tornyok közti oromzaton dúsak, szinte keleties jellegűek. Természetesen az említett formaegyüttes nem másolatok sora, hanem egyénien átfogalmazott elemek összessége – ne feledjük, hogy az építészet romantikus, vagy más néven romantikus-historizáló korszakában járunk. A bazilikális belső tér főhajóját fából készült mennyezet fedi, a legszínesebb a szentély apszisa. A közreműködő festők és szobrászok külföldiek voltak, ekkor ugyanis még nem álltak rendelkezésre megfelelően képzett magyar művészek. Az épület majdnem egész tere alatt altemplom-kripta húzódik, amely szintén háromhajós. A templom megemelt szentélye alatt az altemplom szentélye található.

A fői plébániatemplom európai viszonylatban is figyelemre méltó épület. A vele gyakran kapcsolatba hozott bécsi Altlerchenfelder Kirchét néhány évvel megelőzi és művészi színvonalban is felülmúlja.

Budapest, Szilágyi Dezső téri református templom. A 19. század második felében az építésszek igyekeztek hűségesen igazodni a történeti stílusok formáihoz. Hol vagyunk már a pétervásári templom naiv középkoriasságától! A neogótika egyik jeles művelője Magyarországon Pecz Samu, későbbi műegyetemi tanár volt, aki a budavári Nagyboldogasszony-templom helyreállításán dolgozva ismerkedett meg behatóan a gótikával és a neogótikával. Maga evangélikus lévén, a protestáns templomépítés specialistája lett. A gótikát, illetve annak felújított változatát különösen alkalmasnak találta a protestáns templomokhoz: a gótikus vázszerkezet kevesebb anyagot igényel, és könnyű vele nagy, központi teret létrehozni, továbbá a bordázat és a pillérkötegek miatt jobb az akusztika, a hallhatóság. Ezek fontos szempontok a katolikus egyháznál kisebb és így szegényebb protestáns felekezetek számára, akiknél a prédikáció játssza a legfontosabb szerepet.

Pecz legsikeresebben a budai Szilágyi Dezső téri református templomon valósította meg elveit. A megbízatást, mint ahogy akkor szokásos volt, tervpályázaton nyerte el. Az építés anyagi fedezetének az előteremtésére az ország egész református társadalma megmozdult, a telket a főváros ingyen adta. A felszerelést a nagy református családok – a Tisza, a Dégenfeld, a Teleki család – adományozták. A kivitelezés 1892-ben kezdődött, a felavatás 1896-ban történt meg. Az építész az anyagokat burkolatlan formában alkalmazta, a puritán nyerstégla falakon csak a kényesebb tagozatok készültek kőből. Alaprajza ötkaréjú – a kortársak szerint csillag, a reformátusok egyik jelképe, amelynek hegyei kerekre vannak tompítva. Az egyik karéj hosszabb, itt van a főbejárat, mellette hegyes torony tör a magasba. A templom középterét tiszögű kupola emeli ki.

A templom mögött neogótikus kút áll, közepén férfiszobor középkori viseletben. Pecz Samu tanítványai emelték 1929-ben, a szoboralakot elhunyt mesterükről mintázták.

Zebegény, plébániatemplom. A századforduló után a történelmi stílusokban gondolkodó historizmust a fiatal építésznemzedék elutasította. Az új út keresésére az indítékot az 1850 körül működő angol preraffaeliták – olyan művészek, akik a Raffaelo előtti korok szellemében akartak alkotni –, illetve a nyomukban meginduló, a történetieskedést elvető angol és kortárs finn építészek adták. Az újító kedvű fiatal építészek laza csoportot alkottak, nevük a „Fiatalok” lett. 1908 körül kezdtek el tevékenykedni, közöttük a vezéregyéniség az erdélyi Kós Károly volt. Ahogy Bartók és Kodály népdalgyűjtésre indult, hogy a zenét ősi forrásból újítsa meg, úgy fordultak ihletért a népművészethez Kós Károly és építészársai. Erdély, elsősorban Kalotaszeg vidéke nyújtotta nekik az ihlető élményt, faépületeivel, kis középkori templomaival. Kós 1907-ben fejezte be tanulmányait, és nemsokára önállósította magát. A rá következő évben már két jelentős megbízást kapott: az óbudai református parókia és imaház, valamint a zebegényi plébániatemplom megtervezését.

A zebegényi templom tervezésében közreműködött a „Fiatalok” csoportjának egy másik tagja is, Jánszky Béla. A Börzsöny hegyvonulata mentén elterülő kis falu erdélyi barangolásaik emlékét idézhette. Terveik alapján a falu lakói építették fel a templomot kétkezi munkával 1908–1909-ben. Az épület semmilyen konkrét előképpnek, sem régi stílusnak nem az utánzata. Formailága rokon Kalotaszeg népi-falusi építészetével, de mentes a népi motívumok szolgai másolásától. A terméskő lábazat valami ősi épületet sejtet, a homlokzat nagy falfelülete meghökkentően sima. A félköríves kapu stilizált román kerete, az aszimmetrikusan sarokra helyezett masszív torony jelzésszerű utalás a középkori falusi templomokra. A meredek, mélyen lenyúló tető és a bal oldali kis torony kúp formájú teteje az erdélyi faépítészetet idézi.

A tetőtér nagy részét kitölti a templom főhajója. Az oltárt

és a szószéket Jánszky tervezte, a berendezés munkálatait 1910-től Kós Károly és a „Fiatalok” egy másik igéretes tehetsége, Györgyi Dénes irányította. A freskókat 1910–1914-ben Kőrösfői-Kriesch Aladár festette, illetve irányítása alatt tanítványai készítették az Iparművészeti Főiskoláról. Kőrösfői hasonló vezéregyénisége volt a hazai festészetnek, mint amilyen Kós a magyar építészetnek. A gödöllői művésztelepnek, a századelő egyik leghatásosabb csoportosulásának volt társalapítója. Művészete, indíttatását tekintve, ugyancsak a preraffaelitákhoz nyúlik vissza, s a századforduló utáni európai festészet szimbolista-szecessziós vonulatához tartozik. A zebegényi templom diadalíve fölé Kőrösfői a Szentháromságot festette. Az oldalfalak freskóinak témája Nagy Konstantin látomása és a Szent Kereszt feltalálása, ezek már tanítványainak munkái. A zebegényi templomban az építészet és a festészet igen szerencsésen találkozott egymással.

Kós Károlyt az elkövetkező években több jelentős épület tervezésére kérték fel. Így születtek meg az Állatkert pavilonjai Zrumeckzy Dezső közreműködésével, a városmajori iskola Györgyi Dénessel közös tervezésben, a kispesti Wekerle-telep központja. Vagyis el lehet mondani, hogy a zebegényi templommal elindított építészeti felfogás és formanyelv hivatalos elismerést nyert. Ami a hazai építészek évtizedes álma volt, az Kós Károlynak sikerült: magyar hagyományokból kiindulva európai rangú, modern és nemzeti építészetet teremtett.

Budapest, Pasaréti téri templom. Az I. világháború után a templomépítéssel igen konzervatív műfajnak bizonyult. A papság és a hívők többsége ragaszkodott a megszokott történeti stílusokhoz, leginkább a neogótikához és a neobarokkhoz. A vallás hagyományaival nem tartották összeegyeztethetőnek a modern irányzatot, melyet sokan a radikális politikai gondolkodás megnyilvánulásának érezték. A Kós Károly által útjára indított erdélyi formanyelvet csak kisebb templomoknál és kápolnáknál alkalmazták. A korszerű egyházművészet megteremtésére 1930 körül országos hivatal alakult. 1933-ra megépült Budapest első nagyméretű, modern és merész temploma a Városmajorban Árkay Aladár és Árkay Bertalan tervezésében, s ezzel szinte egy időben egy hasonlóan modern templom a ferencesek számára Pasaréten.

A pasaréti templom tervezését 1931-ben kezdte el Rimanóczy Gyula, de először ellenállásba ütközött a hivatalos fórumokon. Tervét módosította, és így 1934-re készült el az épület. A vasbeton szerkezetű templom sima tömege szinte klasszikus tisztaságot sugároz, karcsú tornya a ferencesek előírását követve nem elől, hanem oldalt helyezkedik el. A főhomlokzat könnyed hármass ívezete a belső térben mintegy továbbfolytatódik. Lágy színek teszik melegebbé ezt a légies, de gyakorlati egyszerűséggel berendezett templombelsőt. A főhomlokzathoz jól illeszkednek Vilt Tibor stilizált szobrai, Szent Ferenc (jobb alsó kép) és Szent Antal. Belül a ferences rend nagy alakjait ábrázoló falfestmények sorakoznak, alkotójuk Unghváry György. A templomhoz jobbra hátul kis kolostor csatlakozik. Pár év múlva a Pasaréti tér másik oldalán az autóbusz-végállomást is Rimanóczy Gyula tervei alapján építették, s ezzel harmonikus együttes jött létre.

A 20. században a templomépítéssel végképp elvesztette korábban élvezett vezető szerepét, de egyes új alkotásai ma is legszebb épületeink közé tartoznak.

TARTALOM

(Az első szám a tábla sorszámát, a második szám a hozzá tartozó szövegoldalt jelzi.)

Csempezkopács, plébániatemplom	1.,	4
Ják, bencés apátsági templom	2.,	6
Gyulafehérvári (Alba Iulia) székesegyház	3-4.,	8-10
Bélapátfalva, cisztercita templom	5.,	12
Ócsa, premontrei (ma református) templom ...	6.,	14
Budapest, budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom	7.,	16
Kassa (Košice), Szt. Erzsébet-templom	8-9.,	18-20
Kolozsvár (Cluj), Szt. Mihály-plébániatemplom	10.,	22
Szeged, alsóvárosi templom	11.,	24
Nagyszombat (Trnava), jezsuita templom	12-13.,	26-28
Jászó (Jasov), premontrei templom	14.,	30
Eger, minorita templom	15.,	32
Sümeg, plébániatemplom	16.,	34
Tákos, református templom	17.,	36
Vác, székesegyház	18.,	38
Pápa, plébániatemplom	19.,	40
Debrecen, református Nagytemplom	20.,	42
Pétervására, plébániatemplom	21.,	44
Esztergom, főszékesegyház	22-23.,	46-48
Eger, székesegyház	24.,	50
Fót, plébániatemplom	25.,	52
Budapest, Szilágyi Dezső téri református templom	26.,	54
Zebegeány, plébániatemplom	27-28.,	56-58
Budapest, Pasaréti téri templom	29.,	60

A 7. táblán a homlokzat Mihalik Tamás,
a 11. táblán a templombelső,
a 15. táblán a homlokzat,
a 17. táblán a homlokzat Szelényi Károly
a 23. táblán a templombelső Mudrák Attila felvétele
Az alaprajzokat Pogány Jolán készítette

HU ISSN 0133-9591

ISBN 963 11 6538 8

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

Felelős kiadó: Sziládi János igazgató

Kossuth Nyomda (89.0152), Budapest, 1989

Felelős vezető: Bede István vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Karádi Ilona

Szakmailag ellenőrizte: dr. Zádor Anna

Műszaki vezető: Szakálos Mihály

Képszerkesztő: Árva Ilona

Műszaki szerkesztő: Supp Emilné

Terjedelem: 2,76 (A/5) iv. IF 6236

38,- Ft

A Kolibri Könyvek
legutóbb megjelent kötetei:

Autók 1. (2. kiadás)
Pásztorélet, pásztorművészet
Magyar népi építészet
Magyar népi cserépedények
Építészeti stílusok (2. kiadás)
Lég hajók, repülőgépek
(3. kiadás)
Mozdonyok

Régi, érdekes játékok
Elődeink fegyverei
Autók 2.
Magyar népi hangszerek
Ejtőernyők, siklószárnyak
A világ nevezetes hídjai
Órák
Motorkerékpárok
Korok, bútorok
Különleges repülőgépek
Üvegművészet
Híres magyar
templomok

